

CIEGER ANDRÁS

A magyar mikrotörténelem hajnala

A 13. életéve körül járó *Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület* 1999. augusztus 27-28-án rendezte meg évi rendes konferenciáját Miskolcon *Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok* címmel. A Kör bevallott célja egyrészt az, hogy egyesítse az ország különböző pontjain a társadalomtörténetet művelő vagy az iránta érdeklődő történészeket, levéltárosokat, és hogy közös fórumul szolgáljon a hazai társadalomtörténeti kutatók idősebb és fiatalabb generációinak. Másrészt tudatosan vállalta, hogy bemutatja és feldolgozza a társadalomtörténet-írás legújabb irányzatait, ezzel is elősegítve a magyar történettudomány integrálódását a világ fő szakmai áramlataiba. Ebben az írásban röviden azt szeretném bemutatni, hogy mennyire váltotta valóra a kitűzött célokat az 1999 nyarán megrendezett konferencia.

A meghirdetett téma iránt az egyesület tagjai és a „külsősök” részéről egyaránt nagy volt az érdeklődés, ezt mutatja az is, hogy több mint harminc előadás közül válogathattott az, aki ellátogatott a helyszínre. A résztvevők névsorában a fővárosi társadalomtörténeti műhelyek tagjai mellett jelentős számban találhattunk vidéki kutatókat is (például levéltárakból, múzeumokból). Mindennek ellenére feltűnő volt, hogy a vidéki egyetemek társadalomtörténettel (is) foglalkozó oktatói jobbra távol maradtak a rendezvénytől (kivéve a szervezésben is nagy szerepet vállaló Miskolci Egyetemet). Érzékelhető továbbá egy lassú generációs megújulás is a Körön belül, az előadók között ugyanis többségbe kerültek a huszon- és harmincévesek. A váltás azonban nem okozott törést az egyesület munkájában, a konferenciát a baráti légkör, a hozzászólásokat pedig a segítő szándék jellemezte. (A nagy számú tehetséges fiatal megjelenésében természetesen fontos szerepe van az idősebb nemzedék tudományos munkásságának és oktatói tevékenységének.)

A témaválasztás célja pedig valóban az volt, hogy a társadalomtörténet-írás újabb irányzataival ismertesse meg az itthoni szakmai közvéleményt: az 1998-as mentalitástörténeti konferencia után egy évvel a mikrotörténelem került terítékre. A tudatosságot mutatja az is, hogy a tanácskozást megelőző tavaszon a Kör *Szűjártó M. Istvánt* kérte fel arra, hogy az érdeklődők számára – mintegy felkészítésként – mutassa be az adott irányzatot és annak főbb képviselőit (a módszer előnyével és buktatóival együtt).

Azok, akik pontosan követik a világban zajló elméleti vitákat a társadalomtörténet-írás értelméről, céljairól és módszereiről, természetesen jól tudják, hogy az imént említett irányzatokat Nyugaton bizony legalább 20-30 éve művelik (sőt a historiográfia már-már múlt időben beszél róluk). Magyarországon azonban az új történeti szemléletmódok és kutatási módszerek kialakítása csak nemrég kezdődött el. A hazai társadalomtörténeti kutatás évtizedes lemaradását például az *Aetas* és a *Buksz* című folyóiratok már korábban is igyekeztek lefaragni külföldi szerzőktől átvett és fordításban leközölt (zömmel elméleti, módszertani) írásaikkal, az egyes irányzatok alapműveiről szóló recenzióikkal, vagy éppen hazai kutatók tollából származó historiográfiái áttekintéseikkel. De néhány évi kihagyás után az *Osiris Kiadó* 1999-ben újraindította a Mikrotörténelem című könyvsorozatot is (melyet eredetileg 1989-ben a Magvető Kiadó indított útjára), s melynek eddig két kötete – egy magyar és egy külföldi szerzőtől – jelent meg. Ennek ellenére a mikrotörténelmi módszer gyakorlati alkalmazására itthon eddig még meglehetősen kevés példát láthattunk. A legnagyobb gondot – véleményünk szerint – a megfelelő forrásbázis kiválasztása jelenti. Hazánkban a valóban alapos mikrotörténelmi vizsgálatokhoz szükséges forrásadottságok ugyanis csak rendkívül szerencsés esetben állnak rendelkezésre (például egy adott kisebb közösség vagy család konfliktusaira, életviszonyaira vonatkozó egykorú, de mégis többfajta forrástípus; különösen az elbeszélő forrásoknak vagyunk híján a 19. századot megelőzően). S nem könnyű a mikro-

történelmi látásmód elsajátítása sem. A mikrotörténelem ugyanis nem egyenlő a helytörténettel vagy egy-egy életpálya aprólkos nyomon követésével. A mikroszkopikus vizsgálat sohasem lehet öncélú, a helyi közösség konfliktusainak, egyes családok stratégiáinak vagy a személyes életút állomásainak elemzése (kimondva-kimondatlanul) összekapcsolódik a társadalmi környezet folyamataival (a makroszinttel) is.

Ismereteink szerint most először rendeztek Magyarországon tanácskozást azzal a kifejezett céllal, hogy csettanulmányokkal bizonyítsák a mikrotörténelmi módszer alkalmazhatóságát a hazai társadalomtörténeti kutatásokban. A legtöbb előadás nem volt kiforrott mikrotörténelmi mélyfúrás, hisz az csak egy hosszú kutatás eredménye lehet, továbbá az előadók rendelkezésére álló negyedóra sem tette lehetővé az adott probléma árnyalt kifejtését. A jelen írás keretében minden olyan előadást igyekszünk megemlíteni, amely legalább a tágan értelmezett módszertani keretbe besorolható volt (azaz forrásaiban és kérdésfeltevésében követte a mikrotörténelmi irányzat íratlan szabályait), ebből következőleg azonban számos, a konferencián elhangzott előadásra ez alkalommal nem térünk ki.

Mielőtt azonban az csettanulmányok ismertetésére rátérnénk, a historiográfiai, módszertani előadásokat kell számba vennünk. *Szekeres András*, *Czoch Gábor* és *Bódy Zsombor* felszólalásaikban elsősorban olasz mikrotörténészek (Edoardo Grendi, Osvaldo Raggio, Simona Cerutti, Maurizio Gribaudi) itthon kevésbé ismert munkáit mutatták be, de szóltak a mikrotörténelmi irányzatot ért kritikákról és a rájuk adott válaszokról is. Nem tisztünk az előadók kitűnő könyvismertetéseinek újabb, néhány mondatos ismertetését adni, csupán azt tartjuk fontosnak itt kiemelni, hogy mindhárman tudatosan olyan munkákat tárgyaltak, amelyek a léptékváltás segítségével makroszintű társadalmi, politikai jelenségeket ragadtak meg helyi közösségek magatartásán, konfliktusain keresztül. „A mikrotörténelem megpróbálja nem feláldozni az individuális elemek ismeretét a szélesebb általánosításokért, mindazonáltal nem mond le a formalizálásról sem – egyedi esetek és aprócska tények utalhatnak általánosabb problémákra” – fogalmazott *Szekeres*. És valóban: itáliai falvak, Torinó 18. századi céheinek vagy ugyanczen város 20. századi munkásnegyedének belső viszonyait feltérképezve újszerűen magyarázzák például a központi hatalom és a helyi szint ellentéteit vagy éppen az olasz munkásmozgalom 1930-as évekre tehető hanyatlását. További két előadás említhető még, melyek általánosabb módszertani és elméleti problémákat foglalmaztak meg, így csak lazábban kapcsolódtak a tanácskozás témájához. *Tóth G. Péter* nagy ívű felszólalásában a „közösség” fogalom eltérő értelmezéseit és a különböző közösség-felfogásokra épülő társadalomtudományos megközelítési módokat (szociológiai, antropológiai, mikrotörténelmi, nyelvészeti stb.) vette sorra. *Brandt Juliane* pedig a hálózatelemzés módszerére hívta fel a figyelmet. Véleménye szerint ugyanis egy közösség viszonyrendszerének (összetartó szövetének) feltárása egyaránt alkalmas makro- és mikroszintű vizsgálatok folytatására.

Az elmélet után következze a gyakorlat. Az alább bemutatásra kerülő tanulmányok szerintünk a lehetőségekhez képest a legjobban igyekeztek megfelelni a mikrotörténelmi irányzat támasztotta követelményeknek. Mind *Benda Gyula*, mind *Szabó Csilla* egy-egy konkrét hazai forráscsoportot vizsgálva arra kereste a választ, hogy a makrotörténeti megállapításokat hogyan pontosíthatja, egészítheti ki a mikrotörténelmi elemzés. Fontos hangsúlyozni, hogy egyik szerző sem tagadja a makroperspektíva létjogosultságát, sőt a „multiszkopikus” szemlélet híve. *Benda* Keszthely lakosságának házassági szokásait vizsgálja az 1770 és 1849 közötti évtizedekben. Igen szemléletes, ahogy a történész különböző megközelítési módok alkalmazásával egyre árnyaltabb képet tud adni a vizsgált jelenségről. Először a makroszintű statisztikai, demográfiai módszerhez nyúl, melynek alapforrásai az anyakönyvek. A szerző százalékokat számol, átlagol és táblázatot készít (pl. átlagosan hány éves korban házasodtak először; korcsoportonként milyen az arány a házások és a nem házások között). Ezek után megállapítja, hogy a keszthelyi adatok nagyjából megfelelnek a hazai és az európai átlagnak. Az így kapott eredmények azonban elfednek több, a helyi társadalomban végbemenő változást (pl. módosul az öröklés rendje, nő a törvénytelen gyermekek száma, a lakosság cseré-

lódik). Vizsgálataiba ezért bevonja a családrekonstrukciós módszert is, mely egyben a források bővülését is magával hozza (adóösszeírások, foglalkozási statisztika stb.). Ezáltal képet alkothatunk a különböző foglalkozást űzők eltérő házassági szokásairól vagy például a testvérek számának és az örökösödési rendszernek a házassági stratégiát befolyásoló hatásairól. Végül pedig a mikrotörténeti módszer lehetővé teszi az egyes családok egymást követő generációinak a vizsgálatát is. Benda előadásának ezen részében végrendeletek, peres iratok, szerződésck, iskoláztatással összefüggő dokumentumok felhasználásával konkrét családok házassági szokásait ismertette, rámutatva az átlagostól eltérő rendhagyó esetekre.

Szabó Csilla a dualizmus időszakából választott magának témát. Felhasználásában Kossuth Lajos egy 1872 tavaszán Irányi Dánielnek címzett levelét és annak korabeli hatásmechanizmusát elemezte. Témaválasztása merésznek tekinthető, egyrészt azért, mert már egy makrotörténelmi módszerekkel (intézménytörténeti szempontból) vizsgált, tehát ismert levelt tett mikroszkóp alá, másrészt a választott forrásanyagot mindössze egy levél és egy tucat korabeli újságcikk képezi. Szabó azt vizsgálja, hogy Kossuthnak az ellenzéki pártok összefogását szorgalmazó levele (nem sokkal a választások előtt) milyen fogadtatásra lelt a hazai politikai körökben, a sajtó és a politikusok pártállástól függően hogyan magyarázták, kommentálták és csonkították meg a dokumentumot. A mikrotörténeti módszerek alkalmazásával elvégzett elemzés újdonságát az jelenti, hogy az eredeti, tehát teljes szövegből indul ki (szemben a korábbi kutatásokkal, melyek a sajtóban közölt változatot tekintették alapnak), rekonstruálja a szöveg kontextusát, nyomon követi transzformációit. Az előadás után mindössze arról folyt egy kisebb vita, hogy Kossuth szövege mennyiben tekinthető magánlevélnek (maga Kossuth ezt állítja), vagy egy tudatos és cleve a magyar közéletnek szánt „kinyilatkoztatás” volt.

Szilágyi Márton fiatal irodalomtörténészként a mikrotörténelmi módszer alkalmazhatóságáról tartott elgondolkodtató előadást. Először az irodalomtörténeti kutatások helyzetéről szólt, valamint az irodalom- és a történettudomány távolságtartó viszonyáról. Véleménye szerint az új társadalomtörténeti módszerek (pl. mentalitástörténet, mikrotörténelem) termékenyítően hathatnak az irodalomtörténeti vizsgálatokra is: konkrétan a 19. századi írói életpályák kutatására. Igen jellegzetes példán keresztül szemléltette állítását. Többféle forrás bevonásával Lisznai Kálmán költő 1850-es évekbeli magatartását elemezte. Korának népszerű irodalmi alakja 1857-ben az akkor még hazánkban gyűlölt Ferenc József magyarországi látogatásának a tiszteletére (igaz, névtelenül) egy köszöntő verset írt. A kutató, függetlenül magát az eddig olvasható moralizáló magyarázatoktól (nemzetietlen behódolás a hősies ellenállás helyett), új és árnyaltabb képet festett. Lehetséges okként jelölte meg a költő örökös pénzzavarát, esetleges politikai meggyőződését (Eszerint Lisznai hitt a császár és a magyarok megbékélésének a lehetőségében), de felvillantotta annak a lehetőségét is, hogy korábbi vád alá helyezésének lehetett ez valamiféle következménye (azaz nem zárható ki, hogy Lisznai az esetleges politikai retorziókat akarta elkerülni). A kutató végül összeveti a verset más, erre az alkalomra íródott alkotásokkal (és beszédes eltéréseket mutat ki), sőt további Lisznai szövegek bevonását is szükségesnek tartja a későbbiekben, hogy választ kapjunk arra a kérdésre, mi is okozta a költő – ma már érthetetlennek tűnő – népszerűségét, és hogy közelebb kerülhessünk a korszak szövegértési metódusaihoz, esztétikai normáihoz.

Novák Veronika Nicolas Versoris párizsi ügyvéd 16. századi kapcsolatrendszeréről szólt előadásában. Több forrástípus (naplók, hírbécsiük, közjegyzői iratok stb.) felhasználásával felrajzolta a Versoris család rokoni hálózatát, és igyekezett behatárolni ismerősi körét az 1519-től 1530-ig terjedő időszakban (ezeket az éveket öleli fel az ügyvéd naplója). Novák a rokoni kapcsolatok tanulmányozása során aprólékosan vizsgálta, hogy milyen szempontok alapján választottak maguknak házastársat és gyermekeknek keresztszülőt a család tagjai. Ez nem kis feladat elé állította a kutatót, hisz csak Nicolasnak öt testvére és legalább nyolc gyermeke volt, ráadásul akkoriban egy gyermeknek három keresztszülőt kellett választani. Az adathalmazt feldolgozva arra a következtetésre jutott, hogy a Versorisok szűk körből választottak rokonokat és igyekeztek náluknál előkelőbb állású (a nemesség középrétegéhez so-

rolható), rendszerint jogász családokkal rokonságba kerülni. Ügyeltek arra is, hogy az új családtagokat több szálon kapcsolják magukhoz, erre kínáltak kedvező alkalmat a keresztlők. A keresztszülők megválasztása nemcsak a gyermek lelki nevelése miatt volt fontos, hanem a szülők (a leendő komák) kapcsolatának szorosabbra fűzését és ezzel egy támogatói rendszer kiépítését is szolgálta (néha persze az élet közbeszólt, és a gyengén világra jött újszülöttnék hamarjában az orvos lett a keresztszülője). Az ismerősi kör vizsgálata után Novák megállapítja, hogy alapvetően a családtagokéval azonos foglalkozás (jogász, orvos, pap) és a lakóhely földrajzi közelsége (egy adott párizsi plébánia körzete) jelölte ki a kör határait. Igen figyelemre méltó, hogy milyen kevés polgári státuszú személy szerepel a Versorisok rokonai és ismerősei között, meglepően laza a kapcsolat az orléans-i kereskedőréteggel is, holott a család csak egy nemzedékkel korábban szakadt ki onnan és költözött Párizsba. A kutató a francia taláros nemesség kialakulásának makroszintű folyamatát egy család rokoni stratégiáin, felfelé törekvésén, múltjának tudatos felszámolásán keresztül ragadta meg, sikerrel.

A szentmártonkátai katolikus és református közösségek között kirobbant konfliktus korabeli értelmezésével foglalkozott előadásában *Sohajda Ferenc*. 1718-ban az új váci püspök elhatározta, hogy a török megszállás alól nemrég megszabadult és döntően reformátusok lakta vidéket visszahódítja a katolikus egyház számára. Más környékbeli településekhez hasonlóan ezért Szentmártonkátán is betiltotta a protestánsok vallásgyakorlatát és bezáratta a templomot (hamarosan a katolikusoknak adta azt). A reformátusok azonban feltörték a templomot, sőt több alkalommal tettelegességre is sor került. A püspök panaszára és a király rendeletére az ügyből per lett. Sohajda a perrel kapcsolatos iratok és más gazdaságtörténeti források segítségével mikrotörténelmi módszerekkel igen meggyőzően bizonyította, hogy itt nem csupán egy vallási konfliktusról van szó (az ügy szereplői sem csak ezt látták benne). Lényegében két földesúr és jobbágyainak szembenállása is kibontakozik a források részletező egybevetése során. A török hadak elvonulása után itt maradt pusztaságot ugyanis először a protestáns vallású jobbágyok vették művelés alá, természetesen elfoglalva a legértékesebb területeket, a katolikusok csak később költöztek be a faluba, de a rideg állattartás miatt nekik is jelentős nagyságú földre volt szükségük. A kutató ezenkívül a per szövegének (szófordulatainak, jogi terminusainak) az elemzésével bemutatja azt a hatalmi játékot is, amelyet a nagy tekintélyű püspök folytatott a reformátusokkal szemben. A püspök a jog fegyvert felhasználva lázadásáá, a királyi hatalommal szembeni engedetlenségéé minősíti át a protestánsok tettét, miközben igen fontos, de a koncepcióba nem illő tények sikkadnak el (például a katolikusok is megtámadták a reformátusokat; a templomot közel százötven éve a kálvinisták használták).

A következőkben olyan előadásokról ejtünk – terjedelmi okokból szinte csak felsorolás-szerűen – néhány szót, amelyek témája vagy forrásbázisa a későbbiekben valóban lehetőséget nyújthat egy mikrotörténelmi elemzés elvégzésére. *Polyák Andrea* három asszony sorsán keresztül (budapesti szegényügyi iratok felhasználásával) a fővárosi szegénygondozás dualizmus kori helyzetét vázolta fel. *Heilig Balázs* előadásában Szőlőszárd 19. századi társadalmának működésével foglalkozott. Az igen sokféle forrás (népszámlálások, anyakönyvek, jegyzőkönyvek, kataszteri iratok stb.) segítségével a falu lakóiról részletes adatbázist állított össze, ám ezúttal a falura legjellemzőbb háztartásciklust igyekezett rekonstruálni. *Szőcs Zoltán* három bonyhádi keresztény vaskereskedő család egymást követő nemzedékeit vizsgálja. A száz évet felölelő (19-20. sz.) és gazdag forrásanyagot felvonultató kutatásról azonban úgy véljük, hogy eddig jobbára megmaradt a családtörténeti elemzés körében. Reméljük, hogy az előadásához fűzött szóbeli kiegészítéseit, melyek valóban mikrotörténeti perspektívát adnak a kutatásnak, későbbi munkája során hasznosítani tudja. *Csóti Csaba* a 20. századi Historia Domusok (plébániatörténetek) forrásértékéről beszélt előadásában. A levéltáros szerint ez a forrástípus a jelenkori kutatásokban is hasznosítható, sőt Somogy és Csik megyei esetek bemutatásával bizonyította, hogy más jellegű forrásokkal kiegészítve alkalmas lehet mikrotörténelmi elemzésekre is (pl. a megszálló katonák és a helyi lakosság konfliktusai a világ-

háborúk alatt, passzív ellenállás az 1950-es években). *Sarusi Káss Béla* Murány várának 16. századi történetét kutatja. Előadásában arra keresett választ, hogy a rendelkezésre álló források lehetővé teszik-e a vár mindennapi életének mikrotörténelmi vizsgálatát. Azok számba vétele és tartalmi elemzése után viszont kénytelen nemleges választ adni erre a kérdésre. Szintén nem „klasszikus” mikrotörténelmi kutatás, de igen izgalmas kísérlet a különböző tudományterületek összekapcsolására *Molnár Judit* és *Marozsák Péter* elemzése, amely a határváltozások hatását próbálja meg feltérképezni egy szlovák-magyar határszakasz mentén (a Sajó és a Hernád között). A 105 település közösségének életviszonyait a statisztikai módszeren kívül empirikus úton, kérdőívek segítségével vizsgálják. Előadásukban azt a problémát járták körbe, hogy a határ és annak változásai hogyan hatottak a rokoni és baráti kapcsolatokra, milyen ellentétek, feszültségek keletkeztek a mikroközösségek mesterséges szétválasztásával (pl. családok szakadtak szét a politikai játszmák során).

Végül fontosságuknál fogva két mentalitástörténeti előadásról is szólnunk kell. *Benedek Gábor* és *K. Horváth Zsolt* egyaránt a kollektív emlékezet, pontosabban a társas felejtés folyamatát követték nyomon előadásukban. Benedek életutak elemzésén keresztül volt szabadságharcos honvédtisztnek hivatalvállalását vizsgálta az 1850-es években (az eredmény némileg ünnepontó), K. Horváth pedig az 1950-es évekbeli munkahelyi önéletrajzírás pszichológiáját tárta fel. Mindketten rámutattak arra is, hogy a politikai rendszerek változásával az életpályák állomásai is folyamatosan átértékelődtek, az önéletrajzokban szereplő események egy része kitörlődött, mások pedig hangsúlyossá válhattak (de teljesen új „tények” is megjelenhettek bennük), ha a kor úgy kívánta.

Ezeket a kérdéseket vizsgálta tehát az első mikrotörténelmi konferencia Miskolcon. Reméljük máshol is lesz folytatása. A tanácskozás hallgatósága valóban sok mindent megtudhatott az irányzat elméletéről és az esettanulmányokon keresztül annak gyakorlatáról. A mikrotörténelmi előadások eltérő forrástípusokon és időmetszetekben képesek voltak azt is bizonyítani, hogy buktatói ellenére hazánkban is művelhető ez az irányzat. Akik lemaradtak a tanácskozásról, azoknak sem kell szomorkodniuk: a konferencia legtöbb előadása a *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár jóvoltából* a *Kör Rendi társadalom – Polgári társadalom* című könyvsorozatában hamarosan nyomtatásban is olvasható lesz, sőt az elméleti írások a *Századvég* folyóiratban is megjelennek.